Issue VI , Vol. II	Peer Reviewed	ISSN : 2279-0632
July- 2026	SJIF Impact factor	Impact Factor : 4.291

MAHMUL03034 ISSN 2279-0632

Global Dreams

International Registered & Recognized Higher Education For All Subjects & All Languages

July 2026
Issue- VI, Vol. II

Chief Editor
Mr. Arun B. Godam

Editor

Dr. Vilas Gaikwad
HOD, Department of Public Administration
Matoshri Shantabai Gote Arts, Commerce & Science College
Washim Dist. Washim
Sant Gadge Baba Amravati University Amravati

Shaurya Publication , Latur

Index

1. **Liberty in the Political Philosophy of Isaiah Berlin: A Philosophical Inquiry** 07
Anshul C. Wankhede, Dr. Vedprakash Dongaonkar

2. **Environmental Movements in 21st Century India and Their Impact on Policy Formation and Environmental Governance** 09
Akshay Govind Pawar, Prof. Dr. Vilas S. Tale

3. **Women's Reservation Provisions and Political Participation in The Panchayati Raj System-A Critical Study** 17
Ajinkya Surendra Kadam, Dr. P. K. Nandeshwar

4. **Fiscal decentralization and local governance performance - An analytical study** 22
Chaitanya Ashok Bagade , Dr.Vilas Gaikwad

5. **Accountability, Transparency and Ethics: An Integrated Framework For Governance in The Digital Age – An Indian Context** 28
Prabodh Janardan Wankhade, Prof. Dr. Vilas Gaikwad

6. **Innovation and use of technology in waste management** 36
Tanmayee Gajanan Padmane, Dr. Vilas Aba Gaikwad

7. **Building Constitutional Citizens: A Critical Review of Constitutional Values and Citizenship Education in Indian Schooling** 40
Shubham Bhimrao Gawai, Prof. (Dr.) Vilas S. Tale

8. **डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि महात्मा गांधी यांच्या 'लोकशाही आणि ग्रामराज्य' संकल्पनेचा तात्त्विक दृष्टिकोनातून तौलनिक अभ्यास** 50
योगेश रामभाऊ मडावी, डॉ. वेदप्रकाश डोणगावकर

9. **विज्ञाननिष्ठ, समाजनिर्मितीपूरक अण्णाभाऊ साठे यांची शाहिरी** 54
श्री विठ्ठल गणपत महाल्ले, डॉ. विष्णू नामदेव लांडे

10. **अमरावती जिल्ह्यातील जिल्हा नियोजन समितीच्या योजनांची अंमलबजावणी : एक चिकित्सक अभ्यास** 57
भारत सिताराम डोंगरे, डॉ. विलास गायकवाड

11. **नारायण सुर्वे आणि नामदेव ढसाळ यांच्या सामाजिक विद्रोहाचा तौलनिक अभ्यास** 64
गजेंद्र सोनबा टोम्पे, डॉ. विष्णू नामदेव लांडे,

12. **महाराष्ट्र विधान परिषदेतील सुधारणांची गरज : एक चिकित्सक अभ्यास** 69
कुणाल सोपान इंगळे, प्रा. डॉ. विलास एस. टाले

13. **मराठी बालसाहित्य : स्वरूप, भूमिका व काळाची गरज** 73
प्रतिमा रामकृष्ण कस्तुरे, प्रा.डॉ.एस.ई.नवलाखे

11 नारायण सुर्वे आणि नामदेव ढसाळ यांच्या सामाजिक विद्रोहाचा तौलनिक अभ्यास

गजेंद्र सोनबा टोम्पे
संशोधक विद्यार्थी,
मराठी विभाग,
मातोश्री शांताबाई गोटे महाविद्यालय, वाशीम
संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठ, अमरावती

डॉ. विष्णू नामदेव लांडे,
संशोधन मार्गदर्शक,
मराठी विभाग प्रमुख,
मातोश्री शांताबाई गोटे महाविद्यालय, वाशीम
संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठ, अमरावती

सारांश:

मराठी साहित्यात सामाजिक विद्रोहाची परंपरा संत साहित्यापासून सुरू होऊन आधुनिक काळात अधिक व्यापक आणि प्रभावी स्वरूपात विकसित झालेली दिसते. विसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धात समाजातील विषमता, जातीय अन्याय, आर्थिक शोषण, श्रमिकांचे प्रश्न, मानवी प्रतिष्ठेचा संघर्ष आणि सामाजिक परिवर्तनाची आवश्यकता या विषयांना केंद्रस्थानी ठेवून अनेक कवींनी आपले साहित्य निर्माण केले. त्यामध्ये नारायण सुर्वे आणि नामदेव ढसाळ यांचे स्थान अत्यंत महत्त्वाचे आहे. या दोन्ही कवींनी आपल्या कवितेद्वारे उपेक्षित, वंचित, श्रमिक आणि दलित समाजाच्या वेदनांना शब्द दिले. नारायण सुर्वे यांनी कामगार, श्रमिक आणि आर्थिकदृष्ट्या शोषित वर्गाच्या जीवनसंघर्षाचे वास्तववादी चित्रण केले, तर नामदेव ढसाळ यांनी जातीय शोषण, अस्पृश्यता, सामाजिक बहिष्कार आणि दलित जीवनातील विदारक वास्तवाला निर्भीड शब्दबद्ध केले.

प्रस्तुत संशोधन लेखात या दोन्ही कवींच्या सामाजिक विद्रोहाचा तौलनिक अभ्यास करण्यात आला आहे. त्यांच्या काव्यनिर्मितीमागील विचारभूमी, सामाजिक जाण, मानवी मूल्यांविषयीची भूमिका, परिवर्तनाची दृष्टी, भाषाशैली आणि अभिव्यक्ती यांचे चिकित्सक विश्लेषण करण्यात आले आहे. दोन्ही कवींच्या साहित्यामध्ये अन्यायाविरुद्ध प्रखर आवाज असून सामाजिक न्याय, समता आणि मानवी प्रतिष्ठेची जाणीव दृढपणे व्यक्त झालेली दिसते. तथापि, त्यांच्या विद्रोहाची कारणमीमांसा, अभिव्यक्तीची पद्धत आणि वैचारिक अधिष्ठान यांमध्ये लक्षणीय भिन्नता आढळते. या संशोधनातून सामाजिक परिवर्तनासाठी साहित्याची भूमिका अधोरेखित करण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे.

मुख्य शब्द :

सामाजिक विद्रोह, नारायण सुर्वे, नामदेव ढसाळ, दलित साहित्य, श्रमिक साहित्य, वर्गसंघर्ष, समता, सामाजिक न्याय.

प्रस्तावना

साहित्य हे समाजजीवनाचे प्रतिबिंब मानले जाते. समाजातील बदल, संघर्ष, विषमता, मानवी वेदना, आशा-आकांक्षा आणि परिवर्तनाची प्रेरणा यांचे प्रभावी दर्शन साहित्यामधून घडते. प्रत्येक काळातील साहित्य त्या काळातील सामाजिक वास्तवाशी निगडित असते. त्यामुळे साहित्याचा अभ्यास करताना त्यामागील सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक आणि राजकीय संदर्भ लक्षात घेणे आवश्यक ठरते.

स्वातंत्र्योत्तर काळात भारतीय समाजाने लोकशाही व्यवस्थेचा स्वीकार केला असला, तरी सामाजिक समता प्रत्यक्षात पूर्णतः प्रस्थापित झाली नाही. जातीय भेदभाव, आर्थिक विषमता, श्रमिकांचे शोषण, बेरोजगारी, दारिद्र्य आणि सामाजिक उपेक्षा या समस्या कायम राहिल्या. या पार्श्वभूमीवर मराठी साहित्यात वास्तववादी आणि विद्रोही काव्यप्रवाह निर्माण झाला. या प्रवाहातील नारायण सुर्वे आणि नामदेव ढसाळ हे दोन महत्त्वाचे कवी होत.

नारायण सुर्वे यांनी श्रमिक जीवनातील संघर्ष, श्रमाचे मूल्य, उपासमार, गरिबी आणि मानवी सन्मान या विषयांना आपल्या कवितेत स्थान दिले. त्यांची कविता श्रमप्रतिष्ठेची जाणीव करून देते. दुसरीकडे नामदेव ढसाळ यांनी दलित समाजावरील अत्याचार, जातीय शोषण, मानवी अपमान आणि सामाजिक विषमता यांविरुद्ध प्रखर आवाज उठविला. त्यांच्या कवितेत विद्रोह हा केवळ भावनिक उद्रेक नसून सामाजिक परिवर्तनाचा ठाम आग्रह आहे.

या दोन्ही कवींच्या कवितेतील सामाजिक विद्रोहाचे स्वरूप, त्यामागील वैचारिक अधिष्ठान, अभिव्यक्तीतील साम्य-भिन्नता आणि समकालीन महत्त्व यांचा तौलनिक अभ्यास करणे ही प्रस्तुत संशोधनाची मुख्य भूमिका आहे.

पूर्वसाहित्याचा आढावा

नारायण सुर्वे आणि नामदेव ढसाळ यांच्या साहित्यावर विविध अभ्यासकांनी संशोधन केले आहे. नारायण सुर्वे यांच्या कवितेतील श्रमिक जीवन, वास्तववाद, मानवतावाद आणि सामाजिक बांधिलकी यांचा अनेक समीक्षकांनी अभ्यास केला आहे. त्यांच्या माझे विद्यापीठ आणि ऐसा गा मी ब्रह्म या काव्यसंग्रहांतील सामाजिक जाण विशेषत्वाने अधोरेखित करण्यात आली आहे.

नामदेव ढसाळ यांच्या गोलपीठा, मूर्ख म्हाताऱ्याने डोंगर हलविले यांसारख्या काव्यसंग्रहांचा दलित साहित्याच्या संदर्भात व्यापक अभ्यास झाला आहे. त्यांच्या कवितेतील विद्रोही भाषा, सामाजिक वास्तव आणि परिवर्तनवादी दृष्टिकोन यावर अनेक समीक्षकांनी भाष्य केले आहे.

तथापि, या दोन्ही कवींच्या सामाजिक विद्रोहाचा तुलनात्मक आणि चिकित्सक अभ्यास तुलनेने कमी प्रमाणात झालेला दिसतो. प्रस्तुत संशोधन त्या दृष्टीने महत्त्वपूर्ण ठरते.

संशोधनाची उद्दिष्टे

१. नारायण सुर्वे यांच्या कवितेतील सामाजिक विद्रोहाचे स्वरूप स्पष्ट करणे.
२. नामदेव ढसाळ यांच्या कवितेतील सामाजिक विद्रोहाचे विश्लेषण करणे.
३. दोन्ही कवींच्या विद्रोहातील साम्य व भिन्नता स्पष्ट करणे.
४. सामाजिक परिवर्तनामध्ये त्यांच्या साहित्याचे योगदान अधोरेखित करणे.
५. समकालीन समाजजीवनाच्या संदर्भात त्यांच्या साहित्याचे महत्त्व स्पष्ट करणे.

संशोधन पद्धती

प्रस्तुत संशोधनामध्ये वर्णनात्मक, विश्लेषणात्मक आणि तौलनिक संशोधन पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला आहे. संशोधनासाठी नारायण सुर्वे आणि नामदेव ढसाळ यांच्या मूळ काव्यसंग्रहांचा अभ्यास करण्यात आला. याशिवाय विविध समीक्षाग्रंथ, संशोधन निबंध, नियतकालिकांतील लेख आणि उपलब्ध संदर्भसाहित्याचा आधार घेऊन निष्कर्ष मांडण्यात आले आहेत. संकलित माहितीचे चिकित्सक विश्लेषण करून दोन्ही कवींच्या सामाजिक विद्रोहाचे तुलनात्मक विवेचन करण्यात आले आहे.

नारायण सुर्वे यांच्या कवितेतील सामाजिक विद्रोह

नारायण सुर्वे हे मराठी साहित्यातील श्रमिक, कष्टकरी आणि उपेक्षित वर्गाचे प्रतिनिधित्व करणारे महत्त्वाचे कवी आहेत. त्यांचा जन्म अत्यंत प्रतिकूल परिस्थितीत झाला. बालपणापासून त्यांनी दारिद्र्य, उपासमार, बेघरपण आणि श्रमाचे कठोर वास्तव अनुभवले. औपचारिक शिक्षणाचा लाभ त्यांना मिळाला नाही; परंतु जीवनातील प्रत्यक्ष अनुभव हेच त्यांचे खरे विद्यापीठ ठरले. म्हणूनच त्यांच्या पहिल्या काव्यसंग्रहाला माझे विद्यापीठ हे नाव प्राप्त झाले. त्यांच्या कवितेत कृत्रिम कल्पनाविलास नसून प्रत्यक्ष जीवनाचे सत्य आणि श्रमिकांच्या संघर्षाची जिवंत अभिव्यक्ती आहे.

सुर्वे यांच्या कवितेतील सामाजिक विद्रोह हा द्वेषातून जन्मलेला नाही; तो अन्यायाविरुद्ध उभा राहणाऱ्या मानवी विवेकाचा आवाज आहे. श्रम करणाऱ्या माणसाला सन्मानाचे स्थान मिळावे, प्रत्येकाला जगण्याचा समान अधिकार मिळावा आणि आर्थिक विषमता कमी व्हावी, ही त्यांची भूमिका आहे.

१. श्रमिक जीवनाचे वास्तववादी चित्रण

नारायण सुर्वे यांच्या कवितेचा केंद्रबिंदू श्रमिक माणूस आहे. गिरणी कामगार, हातमजूर, रस्त्यावरचे विक्रेते, हमाल, कारखान्यातील कामगार आणि उपाशी कुटुंबे यांचे जीवन त्यांनी अत्यंत वास्तववादी पद्धतीने मांडले आहे. त्यांच्या कवितेत श्रम ही केवळ उपजीविकेची बाब नसून मानवी अस्मितेचा आधार आहे.

त्यांच्या कवितेत श्रमिकांच्या दैनंदिन संघर्षाचे चित्रण करताना करुणा दिसते; मात्र ती दयाभावाची करुणा नसून स्वाभिमान जागविणारी करुणा आहे. म्हणूनच त्यांचा विद्रोह समाजव्यवस्थेविरुद्ध असला तरी तो मानवी मूल्यांच्या पुनर्स्थापनेचा आग्रह धरतो.

२. आर्थिक विषमतेविरुद्ध संघर्ष

स्वातंत्र्यानंतरही समाजात आर्थिक विषमता कायम राहिल्याचे चित्र सुर्वे यांच्या कवितेत दिसते. श्रम करणारा वर्ग उपासमारीला सामोरा जातो, तर श्रमाचे फळ भांडवलाच्या मालकांकडे जमा होते. ही विसंगती त्यांच्या कवितेतील विद्रोहाला धार देते. त्यांच्या कवितेत संपत्तीचे असमान वितरण, बेरोजगारी, कामगारांचे शोषण आणि श्रमाचे अवमूल्यन यांचा निषेध आहे. हा विद्रोह केवळ व्यवस्थेवर टीका करत नाही, तर न्याय्य आणि समताधिष्ठित समाजव्यवस्थेची अपेक्षाही व्यक्त करतो.

३. मानवतावादी मूल्यांचा पुरस्कार

सुर्वे यांच्या कवितेत जात, धर्म, पंथ किंवा भाषा यांपेक्षा माणूस महत्त्वाचा आहे. प्रत्येक व्यक्तीला सन्मानाने जगण्याचा अधिकार आहे, ही त्यांची ठाम भूमिका आहे. त्यामुळे त्यांच्या कवितेतील विद्रोह व्यापक मानवतावादी मूल्यांवर आधारलेला आहे.

त्यांच्या कवितेत मानवी श्रमाचे पावित्र्य, माणसामधील बंधुभाव, परस्पर सहकार्य आणि सामाजिक जबाबदारी यांचा सातत्याने पुरस्कार केलेला दिसतो.

४. परिवर्तनाची आशावादी दृष्टी

सुर्वे यांच्या कवितेत संताप आहे; परंतु तो विध्वंसक नाही. संघर्षातून परिवर्तन घडू शकते, माणूस स्वतःचे भविष्य बदलू शकतो आणि श्रमिकांच्या एकजुटीत समाजपरिवर्तनाची शक्ती आहे, असा आशावाद त्यांच्या कवितेत प्रकर्षाने जाणवतो.
त्यांचा विद्रोह नकारात्मक नसून विधायक आहे. अन्याय दूर करून समानतेवर आधारित समाज निर्माण करण्याची प्रेरणा त्यांच्या कवितेतून मिळते.

नामदेव ढसाळ यांच्या कवितेतील सामाजिक विद्रोह

नामदेव ढसाळ हे आधुनिक मराठी दलित साहित्याचे अत्यंत प्रभावी कवी, विचारवंत आणि सामाजिक कार्यकर्ते होते. त्यांनी दलित पँथर चळवळीच्या माध्यमातून सामाजिक परिवर्तनाची चळवळ उभी केली. त्यांच्या गोलपीठा या काव्यसंग्रहाने मराठी कवितेच्या आशय, भाषा आणि अभिव्यक्तीत ऐतिहासिक परिवर्तन घडविले.
ढसाळ यांच्या कवितेतील विद्रोह हा हजारो वर्षांच्या जातीय अन्यायाविरुद्धचा तीव्र प्रतिकार आहे. त्यांच्या कवितेत दलित, वंचित, वेश्यावस्तीतील लोक, भटके-विमुक्त समाज, उपेक्षित स्त्रिया आणि समाजाच्या तळागाळातील माणसांचे जीवन अत्यंत निर्भीडपणे व्यक्त झाले आहे.

१. जातिव्यवस्थेविरुद्ध निर्भीड संघर्ष

ढसाळ यांच्या कवितेचा मुख्य केंद्रबिंदू म्हणजे जातीय अन्याय. त्यांनी जन्माधिष्ठित विषमतेचा कठोर निषेध केला. अस्पृश्यता, सामाजिक बहिष्कार आणि मानवी अपमान यांविरुद्ध त्यांच्या कवितेत प्रखर विद्रोह व्यक्त झाला आहे.
त्यांच्या मते जातिव्यवस्था ही केवळ सामाजिक समस्या नसून मानवी प्रतिष्ठेचा अपमान करणारी व्यवस्था आहे. त्यामुळे तिच्या विरोधातील संघर्ष अपरिहार्य आहे.

२. दलित जीवनाचे वास्तव

ढसाळ यांनी दलित समाजाचे जीवन कोणत्याही आभूषणांशिवाय मांडले. भूक, दारिद्र्य, हिंसा, अपमान, असुरक्षितता आणि सामाजिक बहिष्कार या अनुभवांचे त्यांनी अत्यंत प्रभावी चित्रण केले आहे.
त्यांच्या कवितेतील वास्तववाद वाचकाला अस्वस्थ करतो; कारण तो समाजातील लपवून ठेवलेले सत्य उघड करतो.

३. समता आणि सामाजिक न्यायाचा आग्रह

ढसाळ यांच्या कवितेवर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या विचारांचा स्पष्ट प्रभाव दिसतो. समता, स्वातंत्र्य, बंधुता आणि सामाजिक न्याय ही मूल्ये त्यांच्या कवितेच्या केंद्रस्थानी आहेत.
त्यांच्या विद्रोहाचा उद्देश सूडभावना नसून अन्यायमुक्त समाजाची निर्मिती आहे. मानवी प्रतिष्ठा अबाधित ठेवणाऱ्या समाजव्यवस्थेची त्यांची भूमिका स्पष्ट आहे.

४. भाषेतील विद्रोह

ढसाळ यांच्या कवितेची भाषा पारंपरिक काव्यभाषेपेक्षा वेगळी आहे. त्यांनी दैनंदिन जीवनातील बोली, उपेक्षित समाजाची भाषिक अभिव्यक्ती आणि थेट शब्दयोजना स्वीकारली. त्यामुळे त्यांच्या कवितेला जिवंतपणा आणि संघर्षशीलता प्राप्त झाली. त्यांची भाषा अनेकदा धक्कादायक वाटते; परंतु ती कृत्रिम नसून सामाजिक वास्तवाशी प्रामाणिक राहण्याचा प्रयत्न आहे.

नारायण सुर्वे आणि नामदेव ढसाळ यांच्या सामाजिक विद्रोहाचा तौलनिक अभ्यास

नारायण सुर्वे आणि नामदेव ढसाळ या दोन्ही कवींच्या साहित्याचा केंद्रबिंदू शोषित, वंचित आणि उपेक्षित माणूस आहे. दोघांनीही साहित्याला सामाजिक परिवर्तनाचे प्रभावी साधन मानले आणि अन्यायाविरुद्ध निर्भयपणे आवाज उठविला. तथापि, त्यांच्या विद्रोहाचे स्वरूप, विचाराधिष्ठान आणि अभिव्यक्तीमध्ये काही महत्त्वपूर्ण भिन्नता दिसून येते.
सुर्वे यांच्या कवितेत आर्थिक शोषण, श्रमिकांचे प्रश्न आणि वर्गविषमता यांवर अधिक भर आहे. श्रमाच्या सन्मानातून समाजपरिवर्तन घडू शकते, असा त्यांचा विश्वास आहे. त्याउलट ढसाळ यांच्या कवितेत जातीय अन्याय, अस्पृश्यता आणि मानवी अपमानाविरुद्ध तीव्र प्रतिकार व्यक्त होतो. सामाजिक समतेसाठी जातिव्यवस्थेचे उच्चाटन आवश्यक असल्याचा त्यांचा आग्रह आहे.

सुर्वे यांच्या कवितेतील भाषा साधी, संयत आणि संवादप्रधान आहे; तर ढसाळ यांच्या कवितेची भाषा तीक्ष्ण, आक्रमक आणि धक्कादायक आहे. ही शैलीभिन्नता त्यांच्या सामाजिक अनुभवांशी निगडित आहे.
मराठी साहित्याला योगदान

नारायण सुर्वे आणि ना मदेव ढसाळ यांनी मराठी कवितेच्या आशय, अभिव्यक्ती आणि सामाजिक जाणीवेचा व्यापक विस्तार केला. स्वातंत्र्योत्तर मराठी कवितेला त्यांनी नवी दिशा दिली. समाजाच्या मुख्य प्रवाहापासून दूर राहिलेल्या श्रमिक, दलित, उपेक्षित आणि वंचित घटकांना त्यांनी साहित्याच्या केंद्रस्थानी आणले. त्यामुळे मराठी कविता केवळ सौंदर्याभिव्यक्तीचे माध्यम न राहता सामाजिक परिवर्तनाचे प्रभावी साधन बनली.

नारायण सुर्वे यांनी श्रमसंस्कृतीला साहित्यिक प्रतिष्ठा मिळवून दिली. त्यांच्या कवितेत श्रमिकांचे जीवन, कष्ट, स्वाभिमान आणि संघर्ष यांचे वास्तववादी चित्रण आढळते. त्यांनी श्रमाला मानवी अस्तित्वाचे मूलभूत मूल्य मानले. त्यांच्या कवितेमुळे कामगारांच्या प्रश्नांकडे साहित्यविश्व आणि समाज यांचे लक्ष वेधले गेले.

नामदेव ढसाळ यांनी दलित साहित्याला नवे वैचारिक अधिष्ठान दिले. त्यांच्या कवितेने जातिव्यवस्था, सामाजिक विषमता आणि मानवी अपमान यांविरुद्ध निर्भीड भूमिका घेतली. दलितांच्या अनुभवविश्वाला त्यांनी साहित्यिक अभिव्यक्ती दिली. त्यांच्या काव्यामुळे मराठी कवितेची भाषा, आशय आणि अभिव्यक्ती अधिक व्यापक, धाडसी आणि परिवर्तनवादी झाली.

या दोन्ही कवींच्या लेखनामुळे मराठी साहित्याची सामाजिक बांधिलकी अधिक दृढ झाली. त्यांच्या साहित्याने पुढील पिढीतील अनेक कवी, लेखक आणि संशोधकांना नवी दिशा दिली.

समकालीन संदर्भातील महत्त्व

आजच्या काळात विज्ञान, तंत्रज्ञान आणि जागतिकीकरणामुळे समाजात अनेक सकारात्मक बदल झाले असले, तरी जातीय विषमता, आर्थिक असमानता, बेरोजगारी, असंघटित कामगारांचे प्रश्न, सामाजिक बहिष्कार आणि मानवी हक्कांचे उल्लंघन या समस्या अद्यापही अस्तित्वात आहेत. अशा परिस्थितीत नारायण सुर्वे आणि नामदेव ढसाळ यांच्या कविता अधिक अर्थपूर्ण ठरतात.

सुर्वे यांच्या कवितेतील श्रमप्रतिष्ठा, मानवी समानता आणि सामाजिक न्यायाचा संदेश आजच्या कामगार चळवळींसाठी प्रेरणादायी आहे. श्रमिकांच्या हक्कांविषयी जागरूकता निर्माण करण्याची ताकद त्यांच्या कवितेत आहे.

ढसाळ यांच्या कवितेतील समता, स्वातंत्र्य, बंधुता आणि मानवी प्रतिष्ठेचा आग्रह आजच्या लोकशाही समाजात तितकाच महत्त्वाचा आहे. जातीय भेदभाव, सामाजिक अन्याय आणि मानवी अपमानाविरुद्ध संघर्ष करण्यासाठी त्यांची कविता वैचारिक बळ देते.

दोन्ही कवींच्या साहित्यामुळे संविधानातील समता, स्वातंत्र्य, बंधुता आणि सामाजिक न्याय या मूल्यांची जाणीव अधिक दृढ होते. त्यामुळे त्यांचे साहित्य केवळ ऐतिहासिक महत्त्वाचे नसून समकालीन सामाजिक परिवर्तनासाठीही प्रेरणादायी ठरते.

निष्कर्ष

नारायण सुर्वे आणि नामदेव ढसाळ हे मराठी साहित्यातील सामाजिक विद्रोहाचे दोन प्रभावी आणि परिवर्तनवादी कवी आहेत. त्यांच्या सामाजिक अनुभवांची पार्श्वभूमी, वैचारिक अधिष्ठान आणि अभिव्यक्तीची शैली वेगळी असली, तरी सामाजिक न्यायाची आकांक्षा ही दोघांची समान भूमिका आहे. नारायण सुर्वे यांच्या कवितेत श्रमिक जीवनातील संघर्ष, आर्थिक विषमता, श्रमाचे मूल्य आणि मानवतावादी दृष्टिकोन यांचे प्रभावी चित्रण आढळते. त्यांचा विद्रोह वर्गीय शोषणाविरुद्ध असून सामाजिक परिवर्तनाच्या विधायक आशावादाने प्रेरित आहे.

नामदेव ढसाळ यांच्या कवितेत जातीय अन्याय, अस्पृश्यता, सामाजिक बहिष्कार आणि मानवी अपमानाविरुद्ध तीव्र प्रतिकार व्यक्त झाला आहे. त्यांच्या कवितेवर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या समतावादी विचारांचा स्पष्ट प्रभाव दिसतो. त्यांनी दलितांच्या अनुभवांना साहित्याच्या केंद्रस्थानी आणून मराठी कवितेला नवे परिमाण दिले.

तौलनिक दृष्टिकोनातून पाहता, सुर्वे यांच्या विद्रोहाचा केंद्रबिंदू आर्थिक शोषण आणि श्रमिकांचे प्रश्न आहे, तर ढसाळ यांच्या विद्रोहाचा केंद्रबिंदू जातीय शोषण आणि सामाजिक विषमता आहे. तथापि, दोघांचेही अंतिम ध्येय समताधिष्ठित, न्यायपूर्ण आणि मानवी मूल्यांवर आधारित समाजव्यवस्थेची निर्मिती हेच आहे.

त्यामुळे नारायण सुर्वे आणि नामदेव ढसाळ यांचे साहित्य मराठी साहित्यविश्वातील सामाजिक परिवर्तनाच्या प्रवाहातील मैलाचा दगड मानावे लागते. त्यांच्या कवितेतील विद्रोह हा नकारात्मक नसून मानवी प्रतिष्ठा, सामाजिक न्याय आणि लोकशाही मूल्यांच्या पुनर्स्थापनेसाठीचा सर्जनशील संघर्ष आहे. म्हणूनच त्यांचे साहित्य आजही अभ्यासक, संशोधक आणि समाजचिंतक यांच्यासाठी तितकेच उपयुक्त, प्रेरणादायी आणि समकालीन आहे.

संदर्भ ग्रंथ सूची

१. सुर्वे, नारायण. माझे विद्यापीठ. मुंबई : लोकप्रिय प्रकाशन.
२. सुर्वे, नारायण. ऐसा गा मी ब्रह्म. मुंबई : लोकप्रिय प्रकाशन.
३. ढसाळ, नामदेव. गोलपीठा. मुंबई : लोकवाङ्मय गृह.
४. ढसाळ, नामदेव. मूर्ख म्हाताऱ्याने डोंगर हलविले. मुंबई : लोकवाङ्मय गृह.
५. आंबेडकर, भीमराव रामजी. जातिभेदाचा उच्छेद. मुंबई : महाराष्ट्र शासन.
६. पानतावणे, गंगाधर. दलित साहित्य : वेदना आणि विद्रोह. नागपूर : अस्मिता प्रकाशन.
७. वाघमारे, जनार्दन. दलित साहित्य : प्रेरणा आणि प्रवृत्ती. औरंगाबाद : स्वरूप प्रकाशन.

८. मेश्राम, केशव. दलित साहित्य : स्वरूप आणि समीक्षा. पुणे : मेहता प्रकाशन.
९. महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ. मराठी वाङ्मयाचा इतिहास. मुंबई.
१०. संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठ. मराठी विषयाचा अभ्यासक्रम व संदर्भग्रंथ